

Людмила ШЕВЧЕНКО-САВЧИНСЬКА

ВІЗУАЛЬНА ДОМІНАНТА У БАРОКОВІЙ НЕОЛАТИНІСТИЦІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

Фактично, весь людський досвід формується з урахуванням зорових, слухових, смакових, тактильних і нюхових відчуттів. Ці п'ять сенсорних систем виконують значно важливішу роль, ніж просто збір інформації, яку мозок кодує як відчуття та емоції. При цьому, якщо інформація була отримана візуально, мозок кодує її як зображення, отриману аудіальну інформацію – у вигляді звуків і слів тощо. У новолатинській літературі, подібно до Античності, домінує візуальне сприйняття світу, тобто, за ознаками більшості текстів, які вважаються класичними зразками свого періоду, їхніми авторами були візуали, тобто люди, які, згідно з підручниками з психології, дають вихід своїм емоціям, швидко створюючи картини, можуть використати їх для заміни попередніх, схильні легко створювати нові образи для зміни свого внутрішнього стану. При цьому неважко помітити, наскільки велика у творах греко-римської античності та неолатиністики, створеної за її образом і подобою, різноманітність лексики на позначення кольорів, форм, розмірів речей живої та неживої природи – предметів, людської зовнішності, і як, водночас, мало пейзажів, портретів, цільними картинами виглядають хіба що зображення епічних баталій. Підтвердження цього знаходимо, передусім, у творах давньогрецької літератури. Наприклад, в Евріпіда: „*В сплесках весел рухливих // Ти віддалишся*

від мене”¹; „Хай на море, під сиву йде // Хвилю!”²; із нечисленних спроб виконати портрет – у цього ж автора: „Шати квітчасті й волосся, що хвилями // Пишно по плечах спадало, мене // В тінь м’яку сповивали”³ та багато ін.

Ренесанс, актуалізуючи здобутки Античності, запропонував нову візію тілесності, яка знайшла оригінальний художній вияв. Вивчення різноманітних її виявів у мистецтві входить до проблематики сучасного міждисциплінарного дискурсу, про що свідчать праці відомих культурологів (М. Фуко, Ж. Ле Гофф, Ж. Делюмо), філософів (О. Лосев, Х. Ортега-і-Гассет, М. Епштейн), мистецтвознавців (Б. Віппер) та літературознавців, зокрема й українських (С. Павличко, О. Забужко, В. Агеєва, Н. Зборовська). В українській латиномовній літературі ставлення до теми тілесної краси цілком очевидно залежить від літературної традиції, а отже, періоду розвитку літератури та жанру. Наприклад, у віршованих вітаннях з нагоди шлюбу нареченого хвалять за звитягу, а наречену – за красу:

Cuidam occinit Stiliconis Poëta
Regnum poteras ex ore mereri:
Ita forma etiam regno addicit
Et vultus nullam naturae iniuriam passus.
Maius tamen est,
Si non tam scepra capiat,
Quam nova etiam Regna invehat cum oris gratia
Peregre quaesita coniunx.⁴

Славив якось поет Стилїхона:

“Царство можна було б за уста такі дати”, –
І зовнішність – справді багатство

---

¹ Евріпід, *Трагедії*, пер. А. Содомора, Б. Тен, Київ 1993, с. 114.

² *Ibidem*, с. 255.

³ *Ibidem*, с. 327.

⁴ I. Kwiatkiewicz, *Gemma annuli*, Leopoldis 1678, s. 2.

Твого королівства,
Бо вид ясний не спізнав несправедливість природи.
І більше за те:
Якби наречена не мала царського скіпетра,
Однак влада уст її лагідних вища⁵

Більш вигадливо висловлює свої компліменти Лукаш
Словицький:

Montes Russiaci dorso imposuero Leonis
Reges, at tanto pondere casa Lea est.
Querit honore frui, querit amore mori.
Frater agam Patriae perplexa negotia carae.⁶

Гори Русі уляглися спиною до володіння
Лева. Тендітна ж Левиця не важка, а важлива,
Гуляє степами на волі і скрізь позирає,
Рівню шукає, аби згинути від кохання.

Літературні й мистецькі пам'ятки Давньої Греції та Риму, що відігравали значну роль у становленні культу тіла, послужили плідним підґрунтям, на якому вона змогла зростити власну культуру і втілити в життя нові творчі ідеї. Тілесний характер творів цього мистецтва, об'ємність і відчутна в них „жага натуральності” – все це загалом відповідало художньому світосприйняттю ренесансної людини. Втім, як зауважує Б. Віппер, „пластична концепція античності не могла їх повністю задовольнити, бо їй не вистачало дуже важливої передумови стилю Ренесансу – репрезентації простору”⁷.

---

⁵ Тут і далі переклад новолатинських творів з латини наш – Л. Ш.-С.

⁶ L. Slowicki, *Venatio amoris in Apro et Leaena*, Leopoldis 1670, s. 6.

⁷ Г. Храброва *Візія тілесності в епоху античності (на матеріалі літературних творів)*, http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/FL/2008_88/index.html [29.05.2015]

Оскільки Бароко було реакцією на Ренесанс і перегуком із Середньовіччям, то у ставленні до теми тілесної краси в мистецтві цього періоду знову простежується певна делікатність. Однак з 2-ої пол. XVII ст. все частіше в латиномовних творах можна знайти портрети, які увиразнюють літературні образи, додаючи психологізму. Зокрема, Ян Юзефович так описує перебування послів обложеного Львова у козацькому таборі: „Тож, троє посланців громади: Гонсьоркевич, Лавришович, Хомицький, застережені своїми, щоб жодної угоди з московитами не укладали, пішли до Бутурліна, інших легатів у Виговського залишивши. До них скоро підійшов Хмельницький і привітно завів розмову. Інакше повівся Бутурлін – у діях шалений, у словах – зухвалий, похмуро зустрів посланців прибулих, відмовився від хліба, на вино й не глянув, не цих ласощів він вимагав – в ім’я царя свого, всієї Русі самодержця здачі міста і замку, стверджуючи, що може заспокоїтися, лише коли присягнуть городяни йому (цареві), а поки не віддадуть місто і замок, лихами кривавими погрожував. Розповіли своїм посланці, що вони пішли від такої негідної промови Василя, з його грубими словами і ще грубішою поведінкою”⁸.

Бартоломей Зиморович, автор ще однієї латиномовної хроніки, представник світської, а не духовної влади у Львові, навіть намагався виправдати надзвичайною жіночою привабою негідні вчинки короля Болеслава: „Зачарований покірливою люб’язністю очей, притаманною руським дівчатам, а потім, не маючи змоги стримати свою хтивість від їх принад, віддався чарам і поступливості жіночій”⁹. Руські дівчата, охочі до танців і співів,

---

⁸ Я. Юзефович, *Annalium urbis Leopoliensis*, <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet06.htm> [29.05.2015]

⁹ J. Zimorowicz, *Leopolis Triplex czyli Kronika miasta Lwowa*, Leopoli 1899, p. 224.

полонили також серця прикликаних на службу королем Казимиром німецьких найманців. Розповіді Зиморовича рясніють виразами на зразок: „покірлива люб’язність очей”, „поступливість жіноча”, „простодушна панночка”, „услесливими нашіптуваннями і гарною молодечою постаттю вуха й очі панни опанував” тощо. Для того, щоб увиразнити опис руської вроди, що так припала йому до вподоби, Зиморович ганить татарських жінок, називає їх подібними до відьом, і додає, що, оскільки „руські мотрони занадто бридилися тими правовірними”, татари викрадали сарматських дів, спокусившись їхньою красою. Також Бартоломей Зиморович описує не одну історію про руських і польських юнаків, уражених „зазубреними стрілами руських амазнок”, яким довелося подолати значні перепони, добиваючись руки своєї обраниці, а іноді й поплатитися за кохання життям – у цьому можна побачити перші паростки літературного романтизму, що проростав із романтизму авторської натури¹⁰.

У латиномовних творах доби бароко вже трапляються описи ландшафту чи погодних умов як сприятливих чи несприятливих чинників, що впливають на результат збройного зіткнення, прискорюють перемогу чи пояснюють поразку – як, наприклад, рясна злива у час битви під Жовтими Водами у хроніці Яна Юзефовича¹¹; можна знайти історіографічні твори, в яких опис природи доповнює характеристику особи чи слугує тлом для розгортання напружених подій. Так, Ян Петрицій у детальній характеристиці козацьких звичаїв і способу життя „Історія справ

---

¹⁰ Л. Шевченко-Савчинська, *Leopolis Germanica – німецька складова історії Львова з погляду Бартоломея Зиморовича* in *Ukrainistik in Europa. & Deutschland und die Ukraine* (München – Ternopil, 2013), 699

¹¹ Ян Юзефович, „*Annalium urbis Leopoliensis...*” [в:] *Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси* / Под ред. В. Б. Антоновича. Київ 1888, 386 с. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet06.htm> [01.06.2015]

у Польщі, що діялися року 1620” стверджує, що безмежний степ („пустельне там усе і, ніби нескінченні, дикі поля тягнуться за обрій”¹²), приваблює людей, які не бажають визнавати меж своєї свободи. Ці виразно художні деталі – зв’язок між пейзажем і характеристикою мешканців, співзвучність настрою природи з подіями людського життя тощо свідчать про поступове поглиблення жанрової диференціації історіографії, подальшу белетризацію її частини і дають змогу виявити ранні прояви історичного романтизму – явища, яке набуде поширення серед письменства значно пізніше, коли латина остаточно вийде з обігу в літературі.

Проаналізувавши численні новолатинські вірші і прозу, можемо зробити ще один цікавий висновок: у творах барокової доби відчувається брак уваги до побутових деталей – на протигагу творам класичного, а також посткласичного і пізнього періодів римської літератури. Так, поезії Овідія Публія Назона, який впевнено увійшов до трійки найцитованіших у давній українській літературі античних авторів¹³, рясніють різноманітними описами – причому не стільки розлогими, скільки майстерними, виконаними кількома штрихами-згадками про дрібні, але виразні деталі. Наприклад, у розділі „Філемон і Бавкіда” поеми Овідія *Метаморфози* опис будиночка і господарства розосереджений по першій половині тексту у вигляді доречних вкраплень при зображенні дії:

---

¹² J. Petricio, *Historia rerum in Polonia gestarum anno M.DC.XX* [...]. Cracovia, 1620. С. 11

¹³ Зацікавлення особою Овідія в Україні було посилене поширенням переказом, ніби могила видатного поета знаходиться у степах Причорномор’я, де він насправді відбував заслання. Чи не найбільша заслуга у популяризації Овідія належить Києво-Могилянській академії: авторами поетик XVI–XVIII ст. активно використовували його твори як ілюстративний матеріал.

...Tamen una recepit,
parva quidem, stipulis et canna tecta palustri,
sed pia Baucis anus, parilique aetate Philemon [ряд. 19–21]

Дослівний переклад фрагмента: „Однак прийняла [богів] одна [хатина], хоч і бідна, соломою та болотяним очеретом крита, там були благочестива старенька Бавкіда й одноліток її, Філемон¹⁴”; далі опис вечері, яку готують старенькі: „[Бавкіда] вносить і подрібнює, і в невеличкий казан складає ту, що чоловік її в политому саду зростив, городину, очищає від листя” [ряд. 35–37]; „Кладеться двоколірна ягода Мінерви і кислий у рідині кизил осінній, й цикорій, і редис, і шматок масла, і яйця, що негарячим попелом були присипані злегка, – все у глиняному посуді” [ряд. 54–58]. Утім, увага до деталей була притаманна не тільки римським письменникам – наприклад, із творів Есхіла: „Від ніжної корови білий плин несучи, // Од пильних бджіл – солодкий золотавий дар, // (...) А з ним – іще жовтаві запавні плоди // Оливки, що весь рік буяє в зелені”¹⁵ [ряд. 594–600].

Ці приклади кардинально відрізняються від численних творів української неолатиністики, автори яких, хоч і прагнули створити словами картини перед зором читача, однак робили це без реалістичних деталей, використовуючи символіку і топи, з яких тогочасні наставники поезії чи риторики укладали своєрідні словники-довідники.

(...) calet ara vapore,
Foederibus pacique Deum inviolabilis ara
Hic feriunt sua Vota Dii, sua jura planetae,
Alternoq[ue] jubet consensu vivere mundum.¹⁶

¹⁴ Тут і далі дослівний переклад з лат. наш, за Publīi Ovidii Nasonis Opera Omnia, Vol. II, Lipsiae, 1845, с. 323-324 – Л. Ш.-С.

¹⁵ Есхіл, *Трагедії* / Переклади з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. – Київ: Дніпро, 1990. – 320 с.

¹⁶ *Domus principium astrorum Lunae Korybuthianae Martis Czartorysciani in Coelo Glorīae connubiali pompe celsissimi principis Michaelis*

Куриться жертовня,
Розкладена тут, на землі – за дружбу, за мир і кохання.
Тут виявляють свій задум боги, свою владу – планети.
Жити у згоді взаємній всесвіт велить

Ось чому в уяві сучасного читача тогочасний текст створює картинку, яка, проте, більше схожа на колаж, де переважають античні статуї та християнські символи, аніж на портрет, пейзаж, натюрморт чи що інше, написане пензлем художника. Засилля абстрактної лексики – наслідок вибіркового імітування того, що здавалося найбільш античним, а насправді було найближчим власному типу світосприйняття і мислення авторів доби Бароко.

Специфічне розуміння літературної майстерності, краси слова, підвищена увага до форми, досконала форма твору як самоціль – усе це спричинило критику наступників і занижену оцінку мистецької вартості латиномовних творів XVI–XVIII ст. Однак за минулу чверть століття в Україні активізувалися наукові дослідження візуальної поезії (синоніми: зорова поезія, візопоезія, фігурні вірші, поезомалярство) доби Бароко; вчені, які їх здійснюють – А. Мойсієнко, М. Сорока, А. Макаров та багато ін., – послуговуються не сучасними критеріями художності, а беруть до уваги глибокий і різноманітний зміст творів, актуальну тематику, відповідність естетичним вимогам епохи, популярність серед сучасників і послідовників тощо¹⁷. Терміни, якими при цьому користуються літературоз-

---

Servatii Korybuth ducis in Wisnowiec et Zbaraz, cancellarii M. D. Lithvaniae, pinsensis, Glinianensis, Wolkowiscensis, etc. Leopoldis : автор невідомий, 1725. Domus principium astrorum Lunae Korybuthianae Martis Czartorysciani in Coelo Glorae connubiali pompe celsissimi principis Michaelis Servatii Korybuth ducis in Wisnowiec et Zbaraz, cancellarii M. D. Lithvaniae, pinsensis, Glinianensis, Wolkowiscensis, etc. Leopoldis : автор невідомий, 1725.

¹⁷ М. Загорулько, *Візуальна поезія крізь призму часу: від Бароко до Необароко*. http://www.medievalist.org.ua/2013/10/blog-post_11.html [01.06.2015]

навці, підказують визначення явища: природа візуальної поезії синтетична, вона поєднує в собі мистецтво слова та образотворче мистецтво через створення словесно-зорового образу. Інтерес до фігурних віршів зникає вже у XIX столітті, але знову відроджується в XX столітті – це пов'язане з творчістю футуристів, що використовують естетичні інтенції необароко. Сьогодні в Україні починає відроджуватися традиція візуальної поезії в контексті постмодерністських течій. Відмінність між класичним Бароко і цим „другим необароко” цілком виразна: перше наскрізь просякнуто релігійною духовністю, твори другого є світськими, нерідко політично забарвленими¹⁸.

Отже, в Україні візуальна літературна творчість має свою історію, коріння якої сягає у глибину віків, однак розквіт зорової поезії припадає на добу Бароко, коли значна увага приділялась „плетінню слівес”, пишній виразності, загадковості, дивовижності, дотепності (концептизм) тощо. Тому закиди на зразок того, що „всі ці безмежні лестоці, холодний, скляний риторичний блиск розуму та слова хибує лише на одне: відсутність живого, щирого уособлення, а отже – істинної поезії”¹⁹ є, вважаємо, прямим наслідком неадекватного сприйняття, що найпростіше виправити через занурення в літературний контекст. Адже основним мірилом поетичної майстерності на той час були версифікаційна майстерність і точність у наслідуванні стилю, фразеології, версифікаційних форм античної літератури – власне суть творчості для ренесансних та барокових поетів і полягала у цьому процесі. Таким чином, аналіз окремого твору чи цілого мистецького явища має здійснюватися на тлі культурного середовища, у якому вони виникли.

---

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Л. Шевченко-Савчинська, *Стильовий феномен етикетної поезії* http://www.medievist.org.ua/2013/01/blog-post_6103.html [01.06.2015]